

Bevándorlók

Újabb klasszikus szociológiai munka magyarul

Az Új Mandátum könyvkiadó és a Max Weber Alapítvány szinte missziót teljesít, amikor egymás után adja ki a szociológia eddig magyarul meg nem jelent klasszikusait. Legújabb vállalkozása, a Thomas – Znaniecki szerzőpáros hat kötetes opusza, 'A lengyel paraszt Európában és Amerikában' minden eddigit felülmúl.

Tipikusan olyan munka ez, amelyre sokan hivatkoznak, de kevesen olvasták. Pedig lenyűgöző olvasmány, s a szociológia kanyargós fejlődési útvonalaának köszönhetően most, nyolcvan évvel az első megjelenését követően nekünk, magyaroknak még időszerűbbnek tűnhet, mint tűnt volna akár csak tizenkét évvel ezelőtt.

Az egyik szerzőt, William Isaac Thomast (1863–1947) számos szociológiatörténész Durkheimmel, Paretoval, Weberrel helyezi egy sorba, s érdemtelennek véli, hogy az említetteknel ritkábban emelik be az Alapító Atyák pantheonjába. Thomast személyes életpályája is abba az irányba vitte, hogy fokozott érdeklődéssel figyelje a modernizáció sodrába került emberek életének alakulását. Egy eldugott farmon született, az amerikai Délen, húsz mérföldnyire a legközelebbi vasútvonaltól, majd „vidéki” egyetemen tanult, megfordult több északkeleti nagyvárosban, míg végül a hihetetlenül dinamikus és modern Chicagóban kötött ki. Mintha három évszázadon keresztül éltem volna, írta egy későbbi visszaemlékezésében, a 18. századból fokozatosan eljutva a 20. századba.

Chicagóban, egy olyan városban, amelynek lélekszáma fél évszázad alatt ötezerről egymillióra, majd újabb fél évszázad alatt hárommillióra emelkedett, természetesen rengeteg volt a bevándorló. Érdekes véletlen, hogy Thomas Magyarországon kapta az iherletet 'A lengyel paraszt...' megírásához. 1896-ban, miután elnyerte a Ph.D.-fokozatot, egy európai körutat tett. „Megfordultam parasztok között számos országban – írta később –, s meglátogattam egy kiállítást Budapesten, ahol sok paraszt volt. Mialatt a parasztok csoportját néztem, azt mondtam magamban: 'Nagyon érdekes lenne megvizsgálni egy európai csoportot, ahonnan jelentős a kivándorlás mértéke, majd megvizsgálni őket Amerikában, s szemügyre venni, hogy amerikai viselkedésük milyen jellegű és milyen mértékű kapcsolatban áll otthoni viszonyaikkal és szokásaikkal.' Ekkor merült fel 'A lengyel paraszt...' gondolata, de egészen 1908-ig nem láttam hozzá a megvalósításnak.” (1) Praktikus okokból nem a magyarokat, hanem a lengyeleket választotta vizsgálata tárgyául: ekkortájt Varsó és Lódz után Chicago volt a világ harmadik legnagyobb lengyel városa: 360 ezren vándoroltak ide Lengyelországból.

A szakma nagykorúvá válása szempontjából is fontos volt, hogy Thomas a bevándorlókat választotta vizsgálatá tárgyául, velük eddig ugyanis nem foglalkozott más társadalomtudomány, pedig – Chicagóban nem kellett igazán bizonygatni – ez égetően fontos lett volna. Ugyanakkor e speciális csoport vizsgálatával általános tanulságokat nyertek: betekintést a modernizációval együtt járó társadalmi változások természetébe. „Civilizációnk – írja Thomas és Znaniecki –, ha nemcsak annak legmagasabb rendű megnyilvánulásait, hanem a maga totalitását vesszük szemügyre, még mindig a közepén van annak a változási folyamatnak, amelyik fél évszázaddal ezelőtt kezdődött a lengyel parasztok körében.”

Thomas 1908-ban kezdett neki a kutatásnak, egy akkoriban igen komolyan számító 50 ezer dolláros ösztöndíjjal. A következő évek nagy részét Lengyelországban töltötte, elég jól megtanulta a nyelvet, bár természetesen helyi segítők is voltak. 1913-ban került

kapcsolatba leendő szerzőtársával. Florian Znaniecki (1882–1959) lengyel birtokos családból származott, filozófiát tanult Genfben, Zürichben és Párizsban; az 1910-es évek elején egyetemi oktató volt Lengyelországban, majd, miután az orosz hatóságok eltiltották a katedrától, egy a kivándorlók jogait védő szervezetnél dolgozott. 1914-ben az Egyesült Államokba utazott, s a hamarosan kitörő háború hatására döntött úgy, hogy ott telepszik le. Első amerikai éveit a Thomasszal folytatott közös munka töltötte ki, amelynek eredményeképpen 1918 és 1920 között megjelent „A lengyel paraszt...” első kiadása.

Monumentális műről van szó, amely több, mint 2500 oldalt számlál. Az első rész az elsődleges csoportszerveződésekkel foglalkozik, s egy módszertani fejezettel kezdődik, amelyben a szerzők kifejtik legfontosabb módszertani elveiket. Épp abban a korban, amikor Emile Durkheim a társadalmi tények objektív, dologi, az egyéneket kényszerítő voltát emeli ki, Thomas és Znaniecki azt hangsúlyozza, hogy ez csak az egyik oldal. Az objektív tényezők, melyeket ők társadalmi értékeknek neveznek, csak a szubjektív tényezőkkel, tehát az attitűdökkel kölcsönhatásban befolyásolják az egyének cselekedeteit. Objektív tényezők léteznek és hatást gyakorolnak az egyénekre, de abban és csakis abban a formában, ahogy az egyének a maguk szubjektív formájában érzékelik, interpretálják és értékelik azokat. Mondhatjuk, hogy boszorkányokban hinni ostobaság – de ha vannak emberek, akik hisznek ebben az ostobaságban, akkor ez ebben az értelemben valóságossá válik, és erőteljesen befolyásolja az illetők attitűdjeit, cselekvését, sőt környezetük attitűdjeit és cselekvéseit is. „Ha egyének szituációkat valóságosként definiálnak, akkor azok, következményeiket tekintve, valóságosak is” (2) – hangzik az úgynevezett Thomas-teoréma, a chicagói szociológus minden bizonnyal leggyakrabban idézett mondata.

Manapság, mikor az „attitűd” fogalom használata annyira meggyökeresedett a társadalomtudományokban, erőfeszítést igényel annak megértése, milyen intellektuális forradalmat hozott ez magával egykor. A fogalom újszerűsége mindenekelőtt abban állt, hogy mentális állapotokra utalt anélkül,

Az „attitűd” fogalmának újszerűsége mindenekelőtt abban állt, hogy mentális állapotokra utalt anélkül, hogy belső, „tisztán” pszichológiai tartalma lett volna. Segítségével beemelhetők a külső tényezőket az egyének mentális állapotainak meghatározásába anélkül, hogy szűkebben vett determinista módon értelmezték volna a külvilág és psziché kapcsolatát, vagy, mint a behavioristák, megkerülték volna a kérdést.

hogy belső, „tisztán” pszichológiai tartalma lett volna. Az „attitűd” fogalmának segítségével beemelhetők a külső tényezőket az egyének mentális állapotainak meghatározásába, anélkül, hogy szűkebben vett determinista módon értelmezték volna a külvilág és psziché kapcsolatát, vagy, mint a behavioristák, megkerülték volna a kérdést. Thomas nevéhez fűződik a helyzetdefiníció nagy jelentőségű fogalma is: az a gondolat tehát, hogy az egyének számára a külvilág nem valami adott, objektív, valamennyi résztvevőnek ugyanazt jelentő, a résztvevők és megfigyelők által passzívan leképzett valami, hanem aktív értelmezést igénylő, az értelmezéstől függően a különböző résztvevők és megfigyelők számára mást és mást jelentő közegről van szó. Nem meglepő, ha a terület történetének kutatói kiemelik Thomas szerepét a szimbolikus interakcionizmus irányzatának kialakulásában; egyesek lelkesedésükben, valószínűleg némi túlzással, még *George Herbert Mead*-nél is magasabbra értékeli őt.

Thomasék felfogásában a szociálpszichológia az attitűdök tudománya, míg a szociológia magába foglalja társadalmi értékek vizsgálatát is. A viselkedést irányító értékek és szabályok rendszerekké állnak össze, amelyeket „társadalmi intézményeknek”, ezek összességét pedig egy adott társadalmi csoporton belül a csoport „társadalmi szerveződéseknek” neveztek. „A lengyel paraszt...” első része a lengyel parasztok úgynevezett „elsőd-

leges csoportszerveződéseit” veszi sorra: mindenekelőtt a családi szerveződést és a házasságot, valamint az osztályszerveződést, a gazdasági struktúrát és a vallási életet. Igen jellemző a kötet egyik legfontosabb módszertani sajátosságára, hogy a szerzők valamivel több, mint kétszáz oldalas fejtegetéseit közel 800 (!) oldalas forrásközlés követi: magánlevelek és a hozzájuk írt magyarázó lábjegyzetek. Thomasék számára ugyanis a legfontosabb forrást a személyes dokumentumok jelentették, elsősorban magánlevelek. A szerzők 762 levelet gyűjtöttek össze, 50 sorozatba rendezve, s ezek nagyobb részét lábjegyzetekkel kiegészítve közölték is a könyvben. Forrásként használtak még önéletrajzokat, újságcikkeket, újságokhoz írt olvasói leveleket, lengyel-amerikai szervezetek és bíróságok iratait – Thomas egyedül Lengyelországban több mint nyolcezer tételt gyűjtött össze. A hangsúly azonban a leveleken volt, amelyet emigránsok írtak otthon maradt rokonainknak, vagy amelyeket ők kaptak az otthoniaktól. Thomas számára ezeknek a jelentőségét az adja, hogy egyes szám egyes személyben íródtak, a szerzőiket legközvetlenebbül foglalkoztató kérdésekről, illetéktelen olvasókkal előre nem számolva. Thomas szerint épp ezért a levelek jobban tükrözik a vizsgált személyek személyes nézőpontját – azt a világot, amelyet érzekeltek maguk körül, s amelyben éltek –, mint például az interjúk, amelyekben Thomas nem bízott – nem is használta őket –, manipulálhatónak tartva ezt a vizsgálati eszközt. A leveleket a szerzők laza tematikus csoportokba rendezték: „levelezés családtagok között”, „egyéni levelek és levél-törödékek, amelyek a családi szolidaritás gyengülését mutatják”, „házasságon és családon kívüli személyes kapcsolatok”.

Elbűvölő s egyben tanulságos e leveleken keresztül belepillantani egy másfajta világban élő emberek életébe, amely ugyanakkor sokban hasonlíthatott saját déd- és nagyszüleink világához, és talán saját, jelenlegi világunktól sem annyira idegen, mint első pillanatra gondolnánk. Átmenet egy tradicionális világból egy modernebb világba, sokszor igen váratlan törésekkel, tradicionalitás és modernség elemeinek sokszor meghökkentő kombinációit alkotva – máig ismerős helyzet a közép-európaiak számára; ugyanakkor a mai olvasónak külön érdekességet rejt az a helyzet, hogy Thomasék „modern” Chicagója most sok tekintetben igencsak tradicionálisnak, premodernnek tűnik. Ez tükröződik például Thomasék felfogásában a „szexuális amoralitásról” – ironikus, hogy éppen a könyv megjelenésének évében Thomast egy, a mai értékrend szerint bűnnek aligha minősülő szexuális kihágás miatt eltávolították az egyetemről.

A második rész a társadalmi szerveződések felbomlásával és újjászervezésével foglalkozik Lengyelországban, a harmadik rész pedig ugyanezzel a témával Amerikában. Ezekben a fejezetekben egy ma már szinte anakronisztikusnak tetsző optimizmussal találkozhatunk: a modernizáció folyamatát a szerzők nem folyamatos bomlásként vagy egy személytelen uralmi rendszer kialakulásaként fogják fel. A tradicionális szervezetek felbomlásával szertük együtt jár új szerveződések kialakulása is, amelyek nem zárják ki a szolidaritást és a kooperációt sem. Ugyanakkor ez az optimizmus nem teszi szerzőinket szemellenzössé, hisz nagyon jól látják, hogy az új szerveződések kialakulása gyötrelmes folyamat, s az átmeneti időszak, amikor a régi már, az új pedig még nem működik teljes hatékonysággal, rengeteg anómiás viselkedéssel jár. Thomasék szociológiai mintája különösen izgalmas e tekintetben: a lengyel paraszti bevándorlókat gyorsítva, mintegy koncentráltan érte az egész amerikai (és európai) társadalmat érintő modernizációs folyamat, amelyre így gyakran szélsőséges módon reagáltak. Vagy ők lettek a legengedelmesebb munkások, akik sosem szálltak szembe a tekintéllyel, vagy egészen féktelenek, „problémás kisebbségiek”, ami a rendőrséget a „polish warfare” kifejezés megalkotására ösztönözte.

A negyedik rész önmagában is megállna kisebb szociográfiaként. Ez ugyanis *Wladek Wiszniewski* lengyel bevándorló hosszú önéletrajza, amely a kötet szerzői szerint tipikusnak tekinthető, sok ezer társának az élettörténetét foglalja össze. S bár a történet lenyűgöző, kezelése rámutat a könyv egyik legnagyobb gyengeségére, a reprezentativitás körüli bizonytalanságokra is. A szerzők állításán kívül ugyanis más nem támasztja alá, hogy

ez az élettörténet valóban tipikus volna (igaz, ez az állítás nyilván évek felhalmozódott tapasztalatán alapult).

„A lengyel paraszt...”-nak fordulatos utóélete van. Bár épp a megjelenésekor Thomas-t eltávolították az egyetemről, munkássága továbbra is óriási hatást gyakorolt a Chicagói Iskolára, amely a húszas években és a harmincas évek elején – kis túlzással – magát az amerikai szociológiát jelentette. A harmincas évek derekától a hatvanas évek elejéig azonban a strukturalista-funkcionalista elméletek uralták a terepet, amelyek elméleti megközelítéseikben az objektív tényezőkre, vizsgálati módszereikben a survey-jellegű kutatásokra helyezték a hangsúlyt, s ez természetesen csökkenti látszott „A lengyel paraszt” jelentőségét. A hatvanas évek óta azonban ismét kileng az inga: a korábban nagyobb hangsúly helyeződik a személyes oldalra, a társadalmi környezet megkonstruálására egyéni helyzetdefiníciókon és interakciókon keresztül, a módszertan pedig felértékeli a személyes dokumentumokat: Thomas-szal és Znanieckivel ellentétben ma már nem kell amiatt magyarázkodni, hogy miért választott valaki egy marginális csoportot vizsgálata tárgyául. Persze, mai szemmel olvasva, a könyv korántsem tökéletes munka. A „Módszertani jegyzet” eszmefuttatásai és a ténylegesen alkalmazott módszerek nem teljesen fedik egymást, s a jegyzetnél talán értékesebb metodológia rajzolódik ki a szövegben szétszórott kommentárokból és lábjegyzetekből. Az azóta általánossá vált szigorúbb módszertani elvek szerint számos kétség merül fel például a levelek reprezentativitását illetően is. Napjainkban egy szociológus valószínűleg abban sem tud feltétlenül hinni, hogy a levelekben valóban egy megkonstruáltságtól mentes személyes világnézet jelenik meg.

„A lengyel paraszt...” – gyarlóságaival együtt is – alapmű, amely olyan klasszikusokkal emelhető egy sorba, mint Durkheim „Öngyilkosság”-a vagy Max Weber „Protestáns etiká”-ja; kiadásával a magyar könyvkiadás egyik nagy adósságát törleszti. Értékét a mai magyar olvasó számára egyszerre adja társadalomelméleti mondanivalója a társadalmi változások természetéről, az egyének reagálásairól, anomíáról és devianciáról, integrációról, mobilitásról, dezorganizációról és reorganizációról; társadalomtörténeti tartalma, a századforduló környéki lengyel és amerikai társadalom mindennapi életének és társadalmának plasztikus felidézésével; és végül, de nem utolsósorban módszertani elvei, amelyek máig inspiráló példáját adják annak, hogyan lehet a nagy, időben, valóságos és társadalmi térben egyaránt kiterjedt folyamatok vizsgálatát kiegészíteni annak megjelenítésével, ahogyan ez az „alul” lévők, az egyének szemében megjelenik.

Bár a teljes mű fordítása kész, a kiadó – a magyar tudományos könyvkiadás sanyarú helyzetét ismerők számára nem meglepő módon – köteteit nem egyszerre jelentette meg. Szinte minden kötet támogatására külön-külön kell pályázni. A harmadik kötet ily módon előreláthatóan 2002 végén, a további három pedig 2003 folyamán fog megjelenni.

Jegyzet

(1) Levél Dorothy Swaine Thomas-nak, 1935. jan.; idézi: Martin Bulmer: *The Chicago School of Sociology. Institutionalization, Diversity, and the Rise of Sociological Research*. The University of Chicago Press, Chicago – London. 47.

(2) „If men define situations as real, they are real in their consequences”. Thomas, William I. – Thomas, Dorothy S. (1928): *The Child in America*. Alfred A. Knopf, New York.

Thomas, William Isaac – Znaniecki, Fabian (2002): *A lengyel paraszt Európában és Amerikában*. 1–2. kötet, Új Mandátum Kiadó, Budapest.

Dupcsik Csaba